

ВИБОРЧІ ЦЕНЗИ ТА ПРИНЦИП ЗАГАЛЬНОГО ВИБОРЧОГО ПРАВА

В статті розкрито суть та здійснено типологію виборчих цензів. Виділяються групи технічних, охоронних та дискримінаційних цензів. Розглянуто зв'язок між рівнем застосування виборчих цензів та рівнем дотримання принципу загальних виборів.

Ключові слова: вибори, виборчий ценз, технічні цензи, охоронні цензи, дискримінаційні цензи, демократичні принципи виборів, принцип загальних виборів.

Проголосивши незалежність, Україна задекларувала прагнення побудувати демократичний політичний режим. Однією з головних ознак демократії є наявність в державі інституту демократичних виборів. Важливим чинником, що свідчить про демократичний характер виборів, є принцип загальних виборів.

Українська виборча практика завжди характеризувалася застосуванням різноманітних виборчих цензів, які, порушуючи принцип загальних виборів, звужували виборчий корпус нашої держави. Тому дослідження виборчих цензів є актуальним, оскільки дасть змогу зрозуміти їх суть, особливості та умови застосування, що сприятиме уникненню застосування у виборчій практиці України необґрунтованих виборчих обмежень.

Варто також наголосити, що в українській політичній науці відсутні комплексні дослідження проблеми співвідношення і співіснування демократичного принципу загальних виборів і виборчих цензів, не розглядається оптимальність використання виборчих цензів щодо забезпечення демократичності політичного режиму.

Метою даної статті є аналіз виборчих цензів, дослідження оптимальності співіснування виборчих цензів та принципу загальних виборів як умови демократичного характеру виборчого процесу в державі.

Суть принципу загальних виборів полягає у залученні до виборів максимально широкого кола людей. Однак ніколи у виборчій практиці виборчий корпус (сукупність людей, які мають право брати участь у виборах) не був тотожний кількості населення країни (округу). Законодавство різних країн завжди допускало (і допускає) існування виборчих цензів: „Іншими словами, громадянська правоздатність автоматично не тягне за собою право на участь у голосуванні, оскільки потенційний виборець повинен відповідати ще ряду умов, чи цензів” [1, с. 266].

Під виборчим цензом розуміють сукупність офіційно закріплених законодавством країни умов, що обмежують виборчі права громадян. Це сукупність вимог, яким повинен відповідати потенційний виборець для отримання права на участь у виборах. Варто зауважити, що виборчі цензи, як правило, застосовуються дещо по-різному стосовно активного (права громадян обирати) і пасивного (права бути обраними) виборчих прав.

На думку російського науковця К.В. Арановського, виборчі цензи умовно можна поділити на 3 групи:

1) Технічні цензи – обмеження, що мають на меті впорядкувати процедуру та результати виборів. Технічні цензи відображають усталені суспільні уявлення про склад тих громадян, участь яких у виборах (і в політиці загалом) носить конструктивний і відповідальний характер. Вони не переслідують мету обмеження участі неугодних владі громадян у виборах. Також варто сказати, що обмеження, „... пов'язані з технічними цензами, в основному не є абсолютними, і кожен громадянин потенційно підлягає звільненню від них” [2].

До технічних цензів можна віднести:

- ценз громадянства – передбачає участь у виборах лише тих осіб, що є громадянами даної держави не менше встановленого законом періоду. Застосування цензу

громадянства пов'язано з тим, що „... виборче право – це найважливіша форма участі громадянина в управлінні державними справами, воно стосується політичних прав, відповідно негромадяни, в тому числі і апатриди ... не наділяються виборчим правом” [3, с. 154]. Але варто зазначити, що в окремих випадках в ряді країн допускається участь іноземців і осіб без громадянства на місцевих виборах (часто на основі договорів між державами про взаємне надання своїм громадянам виборчих прав);

- **ценз дієздатності** – до участі у голосуванні не допускаються громадяни, що визнані судом недієздатними (громадяни, які внаслідок психічної хвороби чи недоумства не можуть розуміти значення своїх дій чи не можуть керувати ними). Важливою нормою, що спрямована на зміцнення гарантій виборчих прав громадян, є той факт, що визнання громадянина недієздатним відбувається тільки згідно рішення суду;

- **віковий ценз** – надання громадянам права голосу (активне виборче право) лише з досягненням встановленого законом віку. Застосування вікового цензу можна пояснити тим, що „... виборець може цілком свідомо зробити свій вибір лише в тому випадку, якщо він вже сформувався як особистість, має достатньо стійкі і усвідомлені політичні переконання, що базуються на певному рівні знань і хоча б на мінімальному життєвому досвіді” [4].

Рівень вікового цензу залежить від політичної ситуації в країні, ступеня впливовості політичних рухів і партій та ін. Однак штучне завищення віку, необхідного для отримання виборчих прав, є недемократичним явищем і звужує виборчий корпус. Саме тому більшість держав у 20 ст. знизили рівень вікового цензу, надаючи громадянам виборчі права, як правило, з досягненням повноліття.

Варто зазначити, що для отримання пасивного виборчого права (права бути обраним) застосовують здебільшого вищий віковий ценз. Це можна пояснити тим, що обраній на певну посаду людині необхідно мати значний життєвий досвід для реалізації державних справ. І чим більш відповідальною і вагомою є посада, тим вищий віковий ценз щодо її обрання застосовується;

- **ценз осілості** – передбачає надання громадянам права голосу лише за умови їх проживання у країні або на території відповідного виборчого округу протягом певного строку. Найбільше шкоди ценз осілості наносить виборчим правам сезонних робітників, а також особам, які часто міняють місце свого проживання в силу характеру праці чи інших обставин.

При реалізації пасивного виборчого права ценз осілості носить, як правило, жорсткіший характер. Загалом ж ценз осілості „... базується на тій думці, що у вирішенні питань, що торкаються виборчого округу, повинні брати участь лише ті, кому близькі місцеві інтереси, відомий склад політичних партій, особистості кандидатів на виборні пости” [2];

- **ценз освіченості (грамотності)** – до участі у голосуванні допускаються люди, які мають певний рівень освіти, вміють читати і писати. Різновидом цього цензу є мовний ценз, що застосовується у пасивному виборчому праві – для обрання посадовець часто повинен вільно володіти державною мовою.

Часто ценз освіченості недоречно відносять до дискримінаційних цензів. На нашу думку, його все ж потрібно зачислити до технічних цензів, оскільки можливість виборця зробити усвідомлений вибір безпосередньо залежить від його освіти, грамотності.

2) Охоронні цензи – обмеження, суть яких полягає в тому, що вони позбавляють права участі у виборах тих людей, „... вплив яких на політику може виявитись небезпечним для державного ладу, суперечить суті політичного режиму, але не пов'язане з порушенням уявлень про справедливість” [2].

Різновидами охоронних цензів є наступні:

- **моральний ценз** – виборчого права позбавляються особи, які не відповідають певним моральним вимогам з боку суспільства. В деяких випадках ці моральні вимоги є чітко прописані в законодавстві (виборець повинен вести пристойний спосіб життя, не

зловживати алкоголем і наркотиками, не бути позбавленим батьківських прав та ін.), в інших – носять загальний характер, що створює труднощі щодо їх трактування і застосування.

Моральний ценз також часто передбачає позбавлення виборчих прав осіб, що перебувають у місцях позбавлення волі за вироком суду. Інколи позбавляються виборчих прав не всі засуджені, а лише ті, що отримали покарання за певні види злочинів чи термін їхнього ув'язнення перевищує певний строк. В окремих країнах не можуть брати участь у виборах ті особи, що знаходяться під слідством;

- військовий ценз – до участі в голосуванні не допускаються військовослужбовці (чи певні їх категорії). Військовий ценз також часто застосовується і щодо обмеження пасивного виборчого права – військовослужбовці, що висувують свої кандидатури на вибори, повинні піти у відставку і т.д. Запровадження даного цензу пов'язане з трактуванням військовослужбовців як категорій громадян, що повинні бути поза політикою. Їхня ж участь у виборах може призвести до надмірної політизації виборчого процесу.

- службовий ценз – обмежує виборчі права деяких категорій держслужбовців і стосується, як правило, пасивного виборчого права. Із службовим виборчим цензом тісно пов'язані такі поняття як несумісність та не виборність.

Невиборність означає, що певні посадовці не можуть висувати своїх кандидатур до того часу, поки вони не підуть у відставку із займаної посади. Часто невиборність застосовується до прокурорів, суддів, губернаторів, держслужбовців певного рангу та ін. В деяких випадках законодавство передбачає, щоб вищезгадані особи пішли у відставку на певний період часу наперед, „... що повинно виключити використання їх посадового положення і впливу на вибори” [5, с. 196].

Невиборність може бути двох видів: абсолютна (певні категорії громадян не можуть висувати свої кандидатури на виборах в будь-якому випадку) і відносна (певні категорії громадян не можуть балотуватися у певних виборчих округах чи регіонах).

Несумісність – заборона для особи одночасно займати виборну та іншу державну посаду: „Вона не виключає можливості обрання особи, що займає державну посаду. В представницький заклад, але у випадку обрання ця особа повинна вирішити, чи зберігає вона за собою державну посаду чи відмовляється від депутатства” [5, с. 196]. Згідно концепції розподілу влад несумісність також означає неможливість для депутата займати будь-яку посаду в системі виконавчої чи судової влади;

- ценз банкрутства – позбавлення виборчих прав банкрутів чи осіб, що є боржниками і не можуть сплатити свій борг. І хоч, на перший погляд, ценз банкрутства носить дискримінаційний характер, в даній ситуації виникає закономірне судження: „... якщо людина не в стані відповідати за свої справи, обов'язки, то можливо, їй і не варто брати участь у вирішенні питань, від яких залежить загальне благополуччя” [2].

Варто зазначити, що судом можуть додатково бути встановлені певні охоронні виборчі цензи щодо певних категорій громадян. Так, інколи в судовому порядку виборчих прав позбавляються особи, що брали участь у фальсифікаціях виборів, систематично ухиляються від голосування (за умови існування в державі обов'язкового вотуму) та ін. Крім того, ряд країн колишнього соцтабору прийняли закони про люстрацію – заборону займати певні посади у державній службі колишнім партійним діячам, працівникам спецслужб і т.д.

3) Дискримінаційні цензи – виборчі цензи, що передбачають „... безтермінове позбавлення виборчих прав, що застосовується до представників опозиції, а також до категорій громадян, соціально-правова незахищеність яких дає привід ігнорувати їх політичні інтереси” [2].

Застосування дискримінаційних виборчих цензів не пов'язане із вдосконаленням процедури виборів, зручностями з обліком виборців, охороною громадського ладу, справедливістю та ін. Дискримінаційні виборчі цензи якщо і несуть в собі певне охоронне

навантаження, то „... охороняють не тільки і не скільки інтереси суспільства і права людини, скільки владу правлячої партії, еліти” [2].

Можна виділити наступні різновиди дискримінаційних виборчих цензів:

- статевий ценз – поширення виборчого права лише на чоловічу частину населення країни, недопускання до голосування жінок. В деяких випадках статевий ценз проявляється у тому, що жінки хоч і мають право голосу, але для них встановлені додаткові (у порівнянні з чоловіками) обмеження – участь лише у місцевих виборах, необхідність бути грамотними, більш високий віковий бар’єр для отримання виборчих прав та ін.

Вперше статевий ценз був відмінений у 1893 р. у Новій Зеландії, піком ж скасування статевого цензу у більшості держав можна вважати період після Другої світової війни. Що ж стосується мусульманських країн, то там статевий ценз існує, як правило, і досі;

- майновий ценз – до участі у виборах допускаються лише ті особи, що відповідають певним майновим вимогам (володіють певною кількістю майна, мають певну суму доходу за певний період часу, сплачують виборчий податок і т.д.). Застосування майнового виборчого цензу ґрунтується на думці про те, що відповідальні рішення може приймати лише людина, яка володіє достатньою власністю.

Різновидом майнового цензу, що застосовується при реалізації пасивного виборчого права, є запровадження практики внесення кандидатом виборчого залого. Як правило, законодавство вимагає внесення виборчого залого з власних коштів кандидата.

Якщо майновий виборчий ценз щодо активного виборчого права є явно дискримінаційним, то запровадження виборчого залого щодо пасивного виборчого права хоч і обмежує виборчі права небагатих кандидатів, але такий залог „... покликаний відсікти тих кандидатів, які за відомо не мають шансів бути вибраними і використовують виборчу кампанію, а також засоби, що виділяються державою, з метою своєї популяризації” [5, с. 197].

- расовий ценз – позбавлення виборчих прав представників певних рас. Зокрема, раніше у ПАР африканське населення було позбавлено можливості брати участь у виборах. В Канаді індіанці мають право брати участь у голосуванні лише за умови, якщо вони служать у збройних силах країни [6, с. 136].

- Релігійний ценз – передбачає наявність чи відсутність виборчих прав у особи в силу його приналежності до певної релігії. Зокрема, в Ірані обраною до парламенту може бути лише особа, яка сповідує іслам [7].

Варто зазначити, що важливим моментом є також психологічне сприйняття населенням країни того чи іншого обмеження виборчих прав. Тому дійсно дискримінаційними можна вважати лише такі виборчі цензи, „... які сприймаються значною частиною суспільства як несправедливість, необґрунтоване ущемлення прав ... коли громадянський статус особистості повинен бути признаний, але залишається непризнаним” [2]. Розглядаючи виборчі цензи з такої позиції, дискримінаційними в окремих випадках можуть бути і охоронні та технічні виборчі цензи за умови, що вони необґрунтовано звужують виборчий корпус країни.

Сучасні процеси демократизації призвели до скасування більшості виборчих цензів. Це стосується, в першу чергу, дискримінаційних виборчих цензів, які, як правило, є повністю ліквідованими у більшості країн світу, або ж спостерігаються тенденції до їх обмеження. Це, звичайно, сприяє демократизації виборчого процесу, допуску до виборів більш широких верств населення.

У більшості країн щодо активного виборчого права зберігаються лише віковий ценз, ценз громадянства та ценз дієздатності (рідше – моральний виборчий ценз та ценз осілості). Що ж стосується пасивного виборчого права, то тут застосування виборчих цензів є більш поширеним, що, однак, часто є виправданим.

Підсумовуючи, варто зазначити, що охоронні чи технічні виборчі цензи коректують принцип загальних виборів, не порушуючи, як правило, його. Що ж стосується

дискримінаційних виборчих цензів, то вони передбачають або відхилення від принципу загальних виборів, або взагалі відмову від нього. Проте, застосовуючи охоронні чи технічні виборчі цензи, необхідно звертати увагу на специфіку держави, історичне минуле, рівень розвитку суспільства та ін. Це дозволить уникнути необґрунтованого порушення виборчих прав громадян та сприятиме демократичності політичного режиму.

ЛІТЕРАТУРА

1. Государственное право буржуазных и освободившихся стран: учебник. – 2-е изд., перераб. и доп. / [отв. ред. И.П. Ильинский, Л.М. Энтин]. – М.: Международные отношения, 1988. – 480 с.
2. Арановский К.В. Государственное право зарубежных стран [Электронный ресурс]/ К.В.Арановский – М., 1998. – Режим доступа: <http://www.pravoznavec.com.ua/books/127/25/#chlist>. – Назва з титул. екрану.
3. Кравченко В.В. Конституційне право України. навчальний посібник / В.В. Кравченко. – 2-е вид., доповнене. – К.: Атіка, 2002. – 480 с.
4. Ильинская И. Избирательное право и избирательный процесс [Электронный ресурс]/ И.Ильинская – Режим доступа: http://www.slom-party.ru/persons/pers_pages/ilyinsk/philosophy/electoral_right.html. – Назва з титул. екрану.
5. Чиркин В.Е. Конституционное право зарубежных стран / В.Е.Чиркин. – М.: Юристь, 1997. – 568 с.
6. Государственное право буржуазных и освободившихся стран: учебник / [Я.М. Бельсон, В.Б. Евдокимов, Е.Р. Костель и др.; под ред. Б.А. Стародубского, В.Е. Чиркина]. – 3-е изд, перераб. и доп. – М.: Высшая школа, 1986. – 431 с.
7. Старинец Д. Избирательные системы, избирательное право [Электронный ресурс]/ Д.Старинец. – Режим доступа: <http://www.revolution.allbest.ru/law/00002609.html>. – Назва з титул. екрану.

Бучин М.А.

ИЗБИРАТЕЛЬНЫЕ ЦЕНЗЫ И ПРИНЦИП ОБЩЕГО ИЗБИРАТЕЛЬНОГО ПРАВА

В статье раскрыто суть и сделано типологию избирательных цензов. Выделяются группы технических, охранных и дискриминационных цензов. Рассмотрено связь между уровнем использования избирательных цензов и уровнем соблюдения принципа всеобщих выборов.

Ключевые слова: выборы, избирательный ценз, технические цензы, охранные цензы, дискриминационные цензы, демократические принципы выборов, принцип всеобщих выборов.

Buchyn M.

ELECTORAL LIMITATIONS AND PRINCIPLE OF GENERAL ELECTION

The essence and classification of electoral limitations are made in this article. The groups of technical, safe and discriminative limitations are distinguished. The connection between the level of using electoral limitations and the level of observance of the principle of general election is examined.

Key words: election, electoral limitation, technical limitations, safe limitations, discriminative limitations, democratic principles of election, principle of general election.